

III. Міжнародний цивільний процес

Геннадій Цірат

доктор юридичних наук, доцент,
доцент кафедри міжнародного приватного права
Інституту міжнародних відносин
Київського національного університету імені Тараса Шевченка
(Київ, Україна)
ORCID ID: <https://orcid.org/0009-0003-0526-3248>
g.tsirat@ukr.net

УДК 347.9:341.9(477)

НОВЕЛІЗАЦІЯ МІЖНАРОДНОГО ЦИВІЛЬНОГО ПРОЦЕСУ В КОНТЕКСТІ РЕФОРМИ ПРИВАТНОГО ПРАВА В УКРАЇНІ

АНОТАЦІЯ. У статті досліджено актуальні питання реформування та новелізації міжнародного цивільного процесу в контексті загальної рекодифікації приватного права України. Автор аналізує перехід від автономного до галузевого підходу кодифікації, що передбачає інтеграцію норм міжнародного приватного права, зокрема міжнародного цивільного процесу, до структури єдиного Цивільного кодексу України. У статті обґрунтовано доцільність збереження та оновлення переліку інститутів міжнародного цивільного процесу, які підлягають регулюванню на рівні кодексу, зокрема процесуальної правоздатності та дієздатності іноземних осіб, міжнародної підсудності та механізмів запобігання паралельним провадженням.

Особливу увагу приділено перегляду застарілих підходів до визначення процесуального статусу іноземців через пріоритет їхнього особистого закону (*lex personalis*). Докладно проаналізовано проблему паралельних проваджень (*lis alibi pendens*), де автор пропонує відійти від принципу абсолютної відмови на користь іноземного суду, запровадити натомість ширшу судову дискрецію за прикладом Швейцарії.

Автор пропонує суттєві зміни до правил підсудності справ українським судам, зокрема у частині філій іноземних компаній на основі їхньої фактичної діяльності. Окремо розглянуто реформу інституту державних імунітетів, де пропонується відмова від доктрини абсолютного імунітету на користь функціонального шляхом прийняття спеціального закону.

Ключові слова: міжнародна підсудність; паралельні провадження; тотожні справи; цивільна процесуальна право- і дієздатність; іноземна особа; судові імунітети; прив'язка.

Реформа приватного права, яка натеper триває в Україні, має суттєві особливості порівняно з аналогічними процесами початку 2000-х років, коли створювались нові Цивільний, Сімейний та Цивільний процесуальний кодекси незалежної України, Закон України “Про міжнародне приватне право” та інші нормативні акти у сфері приватного права. Сучасний підхід до реформування характеризується не тільки суттєвими змінами багатьох положень кодексів, а й зміною самої концепції кодифікації приватного та міжнародного приватного права: автономний підхід змінено на галузевий. Складові міжнародного приватного права, які сьогодні врегульовано нор-

мами Закону України “Про міжнародне приватне право”¹, пропонується виділити в окрему книгу єдиного Цивільного кодексу². Перед розробниками постало дві доктринальні проблеми: визначення долі норм міжнародного цивільного процесу, що є складовою міжнародного права і нині містяться у профільному законі, і оцінка, наскільки втілені в ці норми підходи до регулювання відповідають сучасним вимогам, і чи потребують вони змін.

Метою дослідження у цій статті є аналіз окремих інститутів міжнародного цивільного процесу, дослідження їхнього регулювання чинними нормами, а також обґрунтування пропозицій щодо внесення відповідних змін.

Однак, перш ніж перейти до розгляду цих питань, необхідно торкнутися першої проблеми: як виглядала б кодифікація приватного права, коли в одному акті кодифікації містяться норми матеріально-правові, колізійні та процесуальні? Перше, що слід сказати стосовно самого процесу кодифікації як явища систематизації норм права та розміщення їх у тому чи іншому нормативному акті: в основі цього процесу, на нашу думку, мають бути покладені передусім критерії доцільності, зручності користування, усунення внутрішніх суперечностей, а також системність, логічні й правові зв’язки між складовими акта кодифікації.

Приватне право – це термін, яким визначаємо сукупність норм, покликаних регулювати відносини приватного характеру (цивільні, сімейні, спадкові, трудові, комерційні тощо). Їх об’єднують такі принципи, як свобода волі, юридична рівність сторін, приватний інтерес і диспозитивний метод регулювання. Міжнародне приватне право є невід’ємною складовою приватного права, особливість якого полягає в регулюванні відносин з іноземним елементом за допомогою специфічного колізійного методу.

Кодифікації міжнародного приватного права, які панували в ХІХ – першій половині ХХ ст. у державах континентальної системи права, передбачали об’єднання норм приватного права та колізійних норм в одному акті – цивільному кодексі. Норми міжнародного цивільного процесу містилися в цивільних процесуальних кодексах. У ті часи поділ вважався загальновизнаним і сприймався як норма. Починаючи з 1970-х років, до кодифікації міжнародного приватного права почав застосовуватися автономний підхід, який дав змогу об’єднувати в одному нормативному акті матеріально-правові, колізійні та процесуальні норми, розглядаючи їх крізь призму єдності об’єкта та предмета регулювання. Такий незвичний, на перший погляд, підхід з часом став розглядатися як цілком прийнятний, прогресивний і перспективний³. Запропонований ініціаторами сучас-

¹ Про міжнародне приватне право: Закон України від 23 червня 2005 р. № 2709-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2709-15#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

² Див.: Проект Цивільного кодексу України (Кодексу права приватного) від 22.01.2026 № 14394 <<https://itd.rada.gov.ua/billinfo/Bills/Card/69528>> (дата звернення 09.03.2026).

³ Держави Східної Європи, Швейцарія, Туреччина, КНР та багато інших держав використовують автономний підхід до кодифікації міжнародного приватного права. Водночас переважна більшість держав Західної Європи продовжують дотримуватися галузевого підходу. Держави загальної системи права

ного етапу реформування приватного права України підхід до кодифікації відповідних норм міжнародного приватного права, зокрема включення до єдиного акта і норм міжнародного цивільного процесу, є логічним і повністю відповідає згаданим вище критеріям. Певну незвичність такого підходу варто сприймати як “нове слово” у підходах до кодифікації, а його доцільність буде перевірена часом.

Перейдемо до розгляду окремих інститутів міжнародного цивільного процесу, які, на думку розробників, потребують суттєвого оновлення у підходах до їх регулювання.

*Загальний контекст, у якому відбувається новелізація норм
міжнародного цивільного процесу*

Положення Закону України “Про міжнародне приватне право”, що стосуються міжнародного цивільного процесу, майже не змінювались протягом часу його дії. Водночас зазнали значних змін відповідні положення Цивільного процесуального кодексу України⁴ (далі – ЦПК України) і Господарського процесуального кодексу України⁵ (далі – ГПК України) в частині регулювання судових проваджень за участю іноземних осіб. Йдеться, зокрема, про процедури направлення судових доручень судами України за кордон, процедури визнання та надання дозволу на виконання рішень іноземних судів тощо⁶. За цей час було підготовлено та прийнято дві важливі Гаазькі конвенції у сфері міжнародного цивільного процесу: Конвенція про угоди про вибір суду 2005 р.⁷ (далі – Конвенція 2005 р.) та Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах 2019 р.⁸ (далі – Конвенція 2019 р.). Приєднання України до Конвенції 2005 р.⁹, яка заклала фундамент для створення дієвої альтернативи міжнародному комерційному арбітражу в системі регулювання комерційних відносин з іноземним елементом і виконання іноземних судових рішень, стало поштовхом до модернізації вітчизняного законодавства у сфері регулювання міжнародної договірної підсудності. Своєю чергою приєднання

взагалі не мають кодифікованого права у сфері регулювання правовідносин з іноземним елементом і сприймають це цілком позитивно.

⁴ Цивільний процесуальний кодекс України: Закон України від 18 березня 2004 р. № 1618-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1618-15#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

⁵ Господарський процесуальний кодекс України: Закон України від 6 листопада 1991 р. № 1798-XII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1798-12#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

⁶ Йдеться про нові редакції ЦПК України та ГПК України 2017 р. Див.: Про внесення змін до Господарського процесуального кодексу України, Цивільного процесуального кодексу України, Кодексу адміністративного судочинства України та інших законодавчих актів: Закон України від 3 жовтня 2017 р. № 2147-VIII <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2147-19#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

⁷ Конвенція про угоди про вибір суду від 30 червня 2005 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_004#Text> (дата звернення 09.03.2026).

⁸ Конвенція про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах від 2 липня 2019 р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/973_001-19#Text> (дата звернення 09.03.2026).

⁹ Про ратифікацію Конвенції про угоди про вибір суду: Закон України від 15 червня 2021 р. № 1544-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1544-20#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

України до Конвенції 2019 р.¹⁰ поставило перед вітчизняними судами багато “цікавих” питань застосування інституту міжнародної підсудності у формі його “непрямого” регулювання при вирішенні справ про визнання та виконання в Україні іноземних судових рішень у цивільних і комерційних справах. Наближається до завершення робота Гаазької конференції з підготовки проекту конвенції з паралельних проваджень, яка, в разі її прийняття, вирішить цілу низку важливих питань, пов’язаних з підсудністю цивільних і комерційних спорів з іноземним елементом і запровадить правові механізми уникнення конфлікту юрисдикцій і паралельних проваджень у тотожних цивільних та комерційних справах¹¹.

*Загальна правова рамка, у межах якої відбувається новелізація норм
міжнародного цивільного процесу
в ході рекодифікації приватного права України*

Оскільки такі складові міжнародного цивільного процесу, як звернення з судовими дорученнями за кордон, виконання в Україні іноземних судових доручень у цивільних і комерційних справах, розгляд судами України справ за участю іноземних осіб, визнання та надання дозволу на виконання в Україні рішень іноземних судів з цивільних і комерційних справ, регулюються нормами процесуальних кодексів України, що цілком природно, сфера регулювання нормами Закону України “Про міжнародне приватне право” обмежується встановленням: а) загальних положень, які визначають процесуальну право- і дієздатність іноземних осіб, правового становища іноземців у судах України; б) кола справ, стосовно яких суди України мають юрисдикцію (підсудність справ з іноземним елементом судам України) та процедури уникнення паралельних проваджень; в) судових імунітетів іноземних держав та г) загальних положень щодо міжнародної судової кооперації та виконання іноземних рішень.

Концептуально було вирішено, по-перше, зберегти перелік питань міжнародного цивільного процесу, які мають регулюватися в окремій книзі оновленого цивільного кодексу; по-друге, оновити підходи до регулювання деяких аспектів розгляду справ з іноземним елементом; по-третє, виключити зі сфери регулювання цивільного кодексу положення щодо судових імунітетів іноземних держав з метою їхньої регламентації окремим законом.

¹⁰ Про ратифікацію Конвенції про визнання та виконання іноземних судових рішень у цивільних або комерційних справах: Закон України від 1 липня 2022 р. № 2342-IX <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2342-20#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

¹¹ Jurisdiction Project (Hague Conference on Private International Law) <<https://www.hcch.net/en/projects/legislative-projects/jurisdiction>> (accessed 09.03.2026).

Тож нормами оновленого кодексу регулюватимуться такі складові міжнародного цивільного процесу:

а) визначення процесуальної право- і дієздатності іноземних осіб нормами прямої дії, які застосовуються до всіх іноземних осіб у всіх судових процесах, які відбуватимуться в Україні за їх участю;

б) врегулювання нормами прямої дії процедур, які мають на меті запобігання виникненню паралельних проваджень;

в) регулювання підсудності судам України справ, що виникають з відносин з іноземним елементом нормами прямої дії стосовно всіх справ з іноземним елементом без розподілу на загальну та господарську юрисдикцію;

г) закріплення загального права судів України звертатися із судовими дорученнями за кордон та обов'язки судів України виконувати іноземні судові доручення. Норми повинні мати загальний і водночас відсильний характер, оскільки власне процедури направлення за кордон судових доручень і виконання іноземних судових доручень регулюється нормами ЦПК України, ГПК України та нормами Інструкції про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень¹²;

д) закріплення загального обов'язку України визнавати та надавати дозвіл на виконання на території України іноземних судових рішень у цивільних і комерційних справах. Норми повинні мати загальний і водночас відсильний характер; норми, що регулюють власне судові процедури визнання та надання дозволу на виконання на території України рішень іноземних судів у цивільних і комерційних справах, містяться в окремій главі ЦПК України¹³, відповідних главах або розділах двосторонніх договорів про правову допомогу¹⁴ та у Гаазьких конвенціях 2005 р. і 2019 р.

Усі згадані норми є нормами загальної дії стосовно справ з іноземним елементом, тому їх розташування в одному нормативному акті є доцільним з огляду на усунення їх дублювання в кожному процесуальному кодексі України.

¹² Інструкція про порядок виконання міжнародних договорів з питань надання правової допомоги в цивільних справах щодо вручення документів, отримання доказів та визнання і виконання судових рішень, затверджена Наказом Міністерства юстиції України, Державної судової адміністрації України від 27 черв. 2008 р. № 1092/5/54 <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0573-08#n19>> (дата звернення 09.03.2026).

¹³ Глава 1 розділу IX.

¹⁴ Наприклад: Глава V Договору між Україною та Чеською Республікою про правову допомогу в цивільних справах від 28.05.2001 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/203_018#Text> (дата звернення 09.03.2026); Розділ II Договору між Україною та Республікою Грузія про правову допомогу та правові відносини у цивільних та кримінальних справах від 09.01.1995 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/268_542#Text> (дата звернення 09.03.2026); Розділ VII Договору між Україною і Республікою Польща про правову допомогу та правові відносини у цивільних і кримінальних справах від 24.05.1993 <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/616_174#Text> (дата звернення 09.03.2026).

Визначення процесуальної право- і дієздатності іноземних осіб

Чинні норми¹⁵ закріплюють правило, згідно з яким цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб у судах України визначається правом України, тобто застосовується прив'язка *lex fori*. Водночас при визначенні цивільної правоздатності та дієздатності фізичної або юридичної особи застосовується прив'язка до особистого закону такої особи (*lex personalis*): закону громадянства фізичної особи як основна прив'язка¹⁶ та закону 'держави, у якій юридична особа зареєстрована або іншим чином створена згідно з правом цієї держави'¹⁷. Застосування різних прив'язок до визначення цивільної та цивільної процесуальної правоздатності та дієздатності іноземних осіб "розриває" єдиний інститут цивільної право- і дієздатності на дві частини – матеріальну та процесуальну – і підпорядковує їх різним правопорядкам.

У відносинах з іноземним елементом установалення правового зв'язку особи з певною державою за критерієм громадянства, місця проживання або місцезнаходження є необхідним інструментом визначення держави, право якої визначатиме право- і дієздатність цієї особи, тобто її особистого закону. Оскільки цивільна процесуальна право- і дієздатність особи є похідною від її загальної цивільної право- і дієздатності, вона тісно пов'язана з останньою та повинна регулюватися одним законом. Обидві складові, матеріальна та процесуальна, мають одне джерело походження – особистий закон особи в розумінні права певної держави, і саме цим правом вони й мають визначатися. Єдність цього інституту не ставиться під сумнів у відносинах без іноземного елементу, коли цивільна та цивільна процесуальна право- і дієздатність апріорі визначаються правом однієї держави.

Згаданий "розрив" виникає спочатку теоретично, а згодом і в нормах права певної держави, коли для потреб вирішення справи за участю іноземних осіб простіше прирівняти їх до власних осіб в аспекті цивільної процесуальної право- і дієздатності, тобто закріпити застосування прив'язки *lex fori*. При цьому незмінним залишається підхід щодо визнання цивільної право- і дієздатності за особистим законом особи, тобто переважно за законом іноземної держави. Дійсно, такий підхід здається простішим і більш зручним для застосування на практиці судами, які розглядають справи за участю іноземних осіб. На користь цього підходу свідчить і логічний зв'язок: закон суду (*lex fori*) визначає не лише порядок здійснення судочинства, а й умови, за яких особи допускаються до участі в ньому.

Але такий підхід суперечить загальній логіці застосування інституту особистого закону особи в міжнародному приватному праві, створює суперечність між обсягом прав, визначеним особистим законом, і законом суду.

¹⁵ Про міжнародне приватне право (н 1) ст. 74.

¹⁶ Там само. Ст. 17.

¹⁷ Там само. Ст. 25.

Застосування *lex fori* без урахування особистого закону особи нівелює повагу до іноземного правопорядку, яка є фундаментальною засадою сучасного міжнародного приватного права.

Щодо порядку визначення закону, який регулюватиме цивільну процесуальну право- і дієздатність іноземних осіб, слід згадати два підходи, покладених у основу регулювання цього питання законодавством різних держав. Перший підхід полягає в тому, що цивільну процесуальну право- і дієздатність іноземних осіб визначають як складову та похідну загальної цивільної право- і дієздатності осіб. Закон не виділяє окремо поняття *цивільної* право- і дієздатності та *цивільної процесуальної* право- і дієздатності особи. Цей підхід прийнято у законодавстві багатьох держав, зокрема Німеччини¹⁸ та Чехії¹⁹. Другий підхід полягає в тому, що цивільна процесуальна право- і дієздатність іноземних осіб визначається окремо від визначення загальної цивільної право- і дієздатності іноземних осіб. Цей підхід втілено в законодавство таких держав, як Україна²⁰, Угорщина²¹ та ін.

Своєю чергою держави, законодавство яких побудовано на другому підході, також можна розділити на дві групи. До першої групи належать держави, законодавство яких визначає цивільну процесуальну право- і дієздатність іноземних осіб за особистим законом цих осіб. До таких держав належить, наприклад, Угорщина. Так, п. 1 пар. 68 Закону Угорщини “Про міжнародне приватне право” встановлює: ‘процесуальна правоздатність і дієздатність сторони визначаються її особистим законом’²², а особистим законом фізичної особи відповідно до угорського права є право держави, громадянином якої ця особа є (п. 1, 2 пар. 15)²³. До другої групи належать держави, законодавство яких визначає цивільну процесуальну право- і дієздатність іноземних осіб за законом держави, суд якої розглядає справу (*lex fori*). До таких держав можна віднести, наприклад, Польщу та Україну²⁴.

Водночас право деяких держав, віднесених до першої групи, закріплює конструкцію, яка дає змогу “ігнорувати” особистий закон особи стосовно її право- і дієздатності. Так, п. 2 пар. 68 Закону Угорщини “Про міжнародне приватне право” передбачає, що ‘якщо особа за її особистим статутом вважається недієздатною або обмежено дієздатною, а за угорським законом є дієздатною, то вона визнається дієздатною при веденні справи в угорському

¹⁸ Einführungsgesetz zum Bürgerlichen Gesetzbuche (BGBEG) <<https://www.gesetze-im-internet.de/bgbeg/BJNR006049896.html>> (accessed 09.03.2026).

¹⁹ Act as of 25 January 2012 on Private International Law of the Czech Republic: Act No. 91/2012 Coll <<https://www.brizatrubic.cz/files/clean-translation-czech-pil-am-aka-rev-19-jan-2023.pdf>> (accessed 09.03.2026).

²⁰ Стаття 74 Закону України “Про міжнародне приватне право” вказує, що цивільна процесуальна правоздатність та дієздатність визначаються відповідно до законів України.

²¹ Act XXVIII of 2017 on Private International Law of Hungary <<https://njt.jog.gov.hu/jogszabaly/en/2017-28-00-00>> (accessed 09.03.2026).

²² Act XXVIII of 2017 on Private International Law of Hungary. Sec. 68 (1). P. 13 (n 21).

²³ Act XXVIII of 2017 on Private International Law of Hungary. Sec. 15 (1), (2). P. 3 (n 21).

²⁴ Про міжнародне приватне право (н 1).

суді²⁵. Отже, згідно з правом зазначених держав цивільна процесуальна правоздатність і дієздатність іноземної особи визначаються її особистим законом, але у випадках, коли особа є недієздатною або обмежено дієздатною за її особистим законом, а за законом суду вона дієздатна, то вона визнається процесуально дієздатною. Такий підхід надає іноземним особам більшу за обсягом право- і дієздатність, ніж вони мають за своїм особистим законом.

Тлумачення цих положень дає підстави дійти висновку, що ця правова конструкція спрямована на надання іноземній особі цивільної процесуальної право- і дієздатності в такому обсязі, який дасть змогу їй бути учасником судового провадження в іноземному суді як у разі застосування до неї її особистого закону, так і якщо її особистий закон обмежує її процесуальну дієздатність. Враховуючи це, пропонується змінити чинну редакцію, яка передбачала застосування *lex fori*, на застосування особистого закону особи з відповідним застереженням: “Процесуальна правоздатність і дієздатність іноземних осіб у судах України визначається особистим законом таких осіб, за правилами, встановленими цим законом. Якщо іноземна фізична особа за її особистим законом вважається недієздатною або обмежено дієздатною, а згідно із законом України є дієздатною, то така особа визнається дієздатною в судах України”.

Урегулювання процедур, які мають на меті запобігання паралельним провадженням у цивільних і комерційних справах (lis alibi pendens)

Цей інститут відомий праву багатьох держав і міжнародним договорам у сфері міжнародного цивільного процесу. Він виконує функцію запобігання виникненню паралельним провадженням у судах різних держав у тотожних справах, коли усі вказані суди мають юрисдикцію стосовно таких справ згідно з власним законом. Умовою виникнення таких ситуацій є властива справам з іноземним елементом ситуація, коли юрисдикцію щодо таких справ мають суди двох або більше держав. Коли суди мають юрисдикцію до таких справ згідно з власним законом, тобто мають “рівні” права на розгляд таких справ, логічним критерієм визначення, суд якої держави розглядатиме справу, щоб уникнути множинних проваджень, є критерій часу. Відомо, саме цей критерій покладено в основу регулювання вказаного інституту: суд, що першим відкрив провадження зі спору між тими самими сторонами, про той самий предмет і з тих самих підстав (далі “тотожна справа”), має пріоритет, а суд, у якому провадження відкрито пізніше, має відмовитись від розгляду цієї справи.

Чинні норми Закону України “Про міжнародне приватне право” закріплюють такий правовий механізм, установлюючи обов’язки судів України в разі виникнення загрози появи паралельних проваджень у справах з іно-

²⁵ Act XXVIII of 2017 on Private International Law of Hungary. Sec. 68 (2). P. 13 (n 21).

земним елементом²⁶. Не вдаючись до критики процесуальних конструкцій, використаних у цих нормах, зосередимо увагу на принципових аспектах, які зумовили необхідність переосмислити наявні підходи до регулювання та запропонувати альтернативні рішення з метою встановлення балансу прав та обов'язків українських судів у таких випадках.

Аналіз чинного законодавства свідчить, що в основу регулювання покладено принцип *абсолютної та безумовної відмови* українського суду від свого права на розгляд справи на користь іноземного суду лише на тій підставі, що іноземний суд раніше відкрив провадження у тотожній справі. Цей принцип викликає низку запитань:

– Наскільки критерій часу має бути єдиним або головним критерієм для вирішення цього питання?

– Чи можуть існувати випадки, коли суди попри раніше розпочате іноземне судове провадження мають право продовжувати розгляд справи та ухвалювати рішення?

– Чи мають суди певну дискрецію у вирішенні цих питань, чи їхня процесуальна поведінка абсолютно детермінована обов'язком відмови на користь іноземного провадження?

Для порівняння з підходом, закріпленим у праві України, який, нагадаємо, полягає в абсолютній і безумовній відмові на користь іноземного провадження лише через його часовий пріоритет, право інших держав закріплює інші підходи. Наприклад, цивільний процесуальний кодекс Румунії у ч. 1 ст. 1076 установлює: '[я]кщо заява перебуває на розгляді в іноземному суді та передбачається, що іноземне рішення підлягатиме визнанню або виконанню в Румунії, румунський суд, до якого згодом було подано заяву між тими самими сторонами, з тим самим предметом та підставою, може зупинити виконання рішення до винесення рішення іноземним судом'²⁷. Найбільш поширений у праві інших держав підхід полягає у тому, що суд не повинен безумовно відмовлятися від розгляду справи на користь іноземного провадження, натомість він має спочатку вирішити кілька питань, що дадуть змогу йому ухвалити виважене рішення з цього питання. Такий підхід закріплено, наприклад, у ч. 1 ст. 9 Федерального закону Швейцарії "Про міжнародне приватне право", згідно з якою швейцарський суд має призупинити²⁸ провадження, якщо провадження у тій же справі за участю тих самих сторін про той самий предмет раніше було відкрито за кордоном і можна очікувати, що іноземний суд у розумний строк винесе рішення у справі, яке може бути визнано в Швейцарії²⁹. Як бачимо, швейцарський суд

²⁶ Про міжнародне приватне право (н 1) частини 2, 3 ст. 75.

²⁷ Codul de procedură civilă al României: Legea nr. 134/2010. Articolul 1.076 <<https://legislatie.just.ro/Public/DetaliuDocument/304485>> (accessed 09.03.2026).

²⁸ Не припинити, а саме призупинити.

²⁹ Federal Act on Private International Law (PILA) of 18 December 1987 (Status as of 1 January 2026). The Federal Assembly of the Swiss Confederation <https://www.fedlex.admin.ch/eli/cc/1988/1776_1776_1776/en> (accessed 09.03.2026).

наділений правом з'ясувати та надати оцінку таким обставинам: а) чи буде винесено іноземним судом рішення у справі в розумний, з його точки зору, строк та б) чи може бути це судове рішення надалі визнано та виконано в Швейцарії. Тож швейцарський законодавець надав власним судам широкі дискреційні повноваження оцінювати та приймати рішення стосовно іноземного судового провадження та іноземного судового рішення, яке з'явиться внаслідок такого провадження. І тільки в разі позитивної відповіді на ці питання швейцарський суд може "поступитися" іноземній юрисдикції. При цьому ця "відмова" процесуально оформлюється у формі "призупинення" провадження, яке, за потреби, може бути поновлено. Остаточна відмова від провадження здійснюється судом лише тоді, коли 'суд отримує рішення, яке "здатне" бути виконаним у Швейцарії"³⁰. З огляду на ці приклади відмова від "власного" провадження на користь іноземного провадження не є ані безумовною, ані абсолютною і незворотною. Близького підходу дотримується ст. 7 італійського закону³¹, пар. 69 угорського закону³².

Як бачимо, швейцарський закон наділив власні суди правом перевірки та вирішення таких питань щодо іноземного провадження: чи буде винесено рішення в розумний строк і чи є потенційне іноземне рішення "спроможним" бути визнаним і виконаним у Швейцарії. Через призму оцінки потенційного судового рішення на предмет його можливого виконання на території Швейцарії, суд оцінює такі аспекти, як дотримання належного судового процесу, зокрема, повідомлення сторін, надання сторонам рівного доступу до правосуддя, відсутність сумнівів щодо юрисдикції іноземного суду тощо³³.

Порівнюючи підходи, закріплені в праві України, Швейцарії та інших держав, можна дійти висновку, що підхід, втілений у праві України, є, умовно кажучи, *іноземно орієнтований*, а підхід, втілений у праві Швейцарії – *національно орієнтований*. Український підхід є таким з огляду на те, що закріплює абсолютний і безумовний обов'язок судів України відмовляти у розгляді справи на користь іноземного провадження, сприймаючи його як певний "абсолют", без жодних сумнівів щодо його законності та правомірності. Інший підхід є помірковано націоцентричним, оскільки він попри повагу до іноземного права та судочинства ставить на перше місце вимоги власного закону в частині дотримання принципів судочинства та його наслідків у формі судового рішення. Швейцарський підхід побудований на оцінці потенційного судового рішення крізь призму можливості його виконання внаслідок відсутності підстав для відмови у виконанні, що перед-

³⁰ Federal Act on Private International Law (PILA)... (n 29).

³¹ The Reform of the Italian System of International Private Law: Law of 31 May 1995, no. 218. P. 3 <<https://docenti.unimc.it/f1.marongiubonaiuti/teaching/2023/28206/files/main-legal-instruments/law-of-31-may-1995-no.-218-providing-for-the-reform-of-the-italian-system-of-private-international-law>> (accessed 09.03.2026).

³² Act XXVIII of 2017 on Private International Law of Hungary. Sec. 69. P. 13 (n 21).

³³ Статті 25–27 Федерального закону Швейцарії "Про міжнародне приватне право".

бачені його власним законом. Якщо припустити, що такий підхід був би втілений у праві України, і суди перевіряли б конкуруюче іноземне судове провадження на предмет можливості виконання майбутнього судового рішення, то вони мали б застосовувати положення ст. 468 ЦПК України³⁴, які встановлюють підстави для відмови у визнанні та виконанні такого рішення на території України. Але частина таких підстав, які будуть застосовуватися, може бути виявлена тільки після ухвалення іноземним судом рішення³⁵, а частина – безпосередньо в момент перевірки на стадії визначення судом України своєї позиції стосовно іноземного провадження³⁶.

Тож питання про те, чи належить справа до виключної юрисдикції судів України, може бути з'ясовано вже в момент відкриття провадження у справі з іноземним елементом. Залежно від підходів до регулювання, це питання потребуватиме перевірки крізь призму виконання потенційного рішення іноземного суду щодо його можливого виконання в майбутньому або в контексті застосування норми щодо виключної підсудності.

У нашому праві та праві інших держав є такий вид підсудності, як виключна³⁷. Визначення у законі такого виду підсудності спрямовано на те, щоб окреслити перелік справ з іноземним елементом, які мають найбільш тісний зв'язок з правом певної держави, з правом держави суду, мають більше значення порівняно з іншими справами з іноземним елементом для цієї держави. Як наслідок, для забезпечення дотримання судами іноземних держав виключного характеру такої юрисдикції, правом такої держави передбачена відмова у визнанні та виконанні рішення іноземного суду, 'якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України'³⁸.

Натомість за чинною редакцією Закону України "Про міжнародне приватне право" у справі, яка віднесена до виключної юрисдикції судів України, ті ж самі суди мають відмовлятися від розгляду таких справ на користь іноземних судових проваджень тільки тому, що справу в іноземному суді було відкрито раніше! На нашу думку, таке очевидне правове непорозуміння має бути усунено шляхом прямого закріплення в законі права українського суду не зупиняти й не припиняти провадження у справі, якщо справа належить до виключної юрисдикції українського суду, або якщо майбутнє іноземне судове рішення явно не підлягатиме визнанню та виконанню в Україні з огляду на те, що справа належить до виключної юрисдикції судів України.

³⁴ Стаття 468. Підстави для відмови у задоволенні клопотання про надання дозволу на примусове виконання рішення іноземного суду.

³⁵ Підстава "якщо сторона, стосовно якої постановлено рішення іноземного суду, була позбавлена можливості взяти участь у судовому процесі через те, що її не було належним чином і вчасно повідомлено про розгляд справи".

³⁶ Підстава "якщо рішення ухвалене у справі, розгляд якої належить виключно до компетенції суду або іншого уповноваженого відповідно до закону органу України".

³⁷ Про міжнародне приватне право (н 1) ст. 77.

³⁸ Цивільний процесуальний кодекс України (н 4) п. 3 ч. 2 ст. 468.

Інший аспект проблеми полягає у тому, що не можна до певного часу стверджувати, що іноземний суд, який порушив провадження першим, має належну юрисдикцію, що ця юрисдикція не буде згодом оспорена з відповідними правовими наслідками.

Третій аспект стосується ризиків того, що іноземний суд узагалі не розгляне справу, необґрунтовано затягуватиме її розгляд, або ж процес відбудеться із суттєвими порушеннями принципу справедливого судочинства. Такі обставини також можуть бути з'ясовані лише з часом і точно не в момент відкриття провадження у справі. І це далеко не повний перелік питань, які залишаються поза увагою при застосуванні виключно критерію часу для вирішення проблеми паралельних проваджень.

Оцінюючи наявні підходи до визначення обсягу прав національних судів у випадках виникнення паралельних проваджень, слід визнати, що останній з розглянутих підходів є найбільш зваженим і відповідає інтересам як самих сторін спору, так і принципам справедливого та ефективного судочинства. Національний суд, на який покладено обов'язок відмови на користь іноземного провадження в силу того, що останнє просто розпочато раніше (єдиний критерій, що застосовується), має право не робити цього, якщо визнає, що внаслідок цього будуть порушені права сторін (затягування розгляду справи, рішення, яке не буде виконане в державі, в якій це необхідно буде зробити).

У зв'язку з цим пропонується такий підхід до регулювання, який ґрунтується на таких ключових положеннях. *По-перше*, український суд продовжує розгляд справи в усіх випадках, незалежно від наявності паралельних проваджень у іноземних судах, коли справа віднесена законом або міжнародним договором до виключної підсудності судам України. *По-друге*, суд зупиняє провадження у справі до того моменту, поки іноземним судом не буде остаточно підтверджено його юрисдикцію стосовно цього спору, що має остаточно “зняти” питання юрисдикції іноземного суду (тобто український суд чекає вирішення питання юрисдикції іноземним судом). Водночас український суд повинен дати попередню оцінку стосовно того, чи може рішення іноземного суду в цій справі бути визнане та виконане на території України після набуття ним чинності в іноземній державі. Якщо іноземний суд визнає, що не має юрисдикції щодо цього спору, або судом України буде встановлено, що рішення іноземного суду не може бути виконане в Україні, український суд повинен продовжити розгляд справи по суті. *По-третє*, український суд має закрити провадження у справі тільки після того, як іноземний суд ухвалить рішення у справі, і це рішення набере законної сили в державі його ухвалення. Очевидно, доцільним було б включити до тексту проекту і положення, які б надавали судам України право відстежувати рух справи в іноземному суді з метою вирішення питання поновлення власного провадження, якщо справа в іноземному суді затягується, і немає підстав

вважати, що вона буде вирішена в належні строки, а також для оцінки іноземного судового провадження на предмет дотримання принципів справедливого судочинства.

Очевидно, що всі запропоновані зміни значною мірою ускладнюють для українських судів порядок реагування на наявність паралельних проваджень в іноземних судах. Вони вимагають від наших судів значної дискреції у вирішенні цілого ряду питань. Українські суди повинні давати оцінку:

i) справі з огляду на її віднесення до виключної підсудності судам України;

ii) перспектив вирішення іноземним судом питання його власної юрисдикції (особливо в світлі заперечень з боку відповідача);

iii) перспектив і наслідків розгляду справи іноземним судом (строки, процедури тощо);

iv) іноземного судового провадження на предмет дотримання принципів справедливого судочинства та інших критеріїв;

v) потенційного рішення іноземного суду у такій справі на предмет можливості його виконання на території України (це питання особливо актуальне з огляду на суб'єктний склад сторін і предмет спору, наприклад, спір проти української особи (відповідача) або стосовно майна, яке знаходиться на території України та багато інших).

Єдиним і головним аргументом на користь таких змін і надання українським судам широких повноважень у вирішенні цих питань, є створення передумов для забезпечення судами України ефективного захисту прав та інтересів осіб, особливо тих, хто має з Україною тісний правовий зв'язок, гарантування принципу правової визначеності й запобігання ситуаціям, коли іноземний судовий процес стає інструментом зловживання правом або перешкодою для доступу до правосуддя в Україні.

Урегулювання питань підсудності спорів з іноземним елементом судам України

Спинимось на кількох найбільш важливих і суттєвих новаціях у регулюванні підсудності судам України цивільних і комерційних справ з іноземним елементом. Вони демонструють загальний підхід, покладений в основу всіх запропонованих змін: використання прив'язок, за якими підсудність визначатиметься за наявності найбільш тісного зв'язку спірних правовідносин, їх предмета, об'єкта, сторін або самого спору, що виник з таких правовідносин, із правопорядком нашої держави.

Загалом інститут міжнародної підсудності побудований на тому, що справа визнається такою, що підсудна судам певної держави, якщо вона має певний зв'язок з її правопорядком, територією тощо. Критерії, прив'язки, покладені в основу встановлення такого зв'язку, різноманітні, як і самі справи. Завдання законодавця в процесі визначення та закріплення у власному

законі вказаних критеріїв (прив'язок) полягає у віднайденні компромісу між бажанням підпорядкувати будь-які справи з іноземним елементом судам власної держави та розумінням доцільності, зручності, ефективності та правової визначеності розгляду цих справ саме судами власної держави. В основі такого зваженого підходу лежать: повага до іноземного судочинства та права, розуміння інституту визнання та виконання іноземних судових рішень, колізійного права та прив'язок, які засовуються для визначення права, яке регулюватиме спірні відносини. Мета більшості запропонованих змін полягає у визначенні саме таких прив'язок, які б ґрунтувалися на реальних правових зв'язках справ з правопорядком України.

Перше, що треба згадати в цьому контексті, це пропозиція визначити коло справ, які суди України не мають права розглядати. Цю складову інституту міжнародної підсудності пропонуємо іменувати “виключенням з підсудності” у справах з іноземним елементом. Мета цього положення – окреслити “червоні лінії”, за які суди України не мають права заходити, оскільки підсудність таких справ зазвичай належать до виключної юрисдикції судів іноземних держав. Це положення виконує, зокрема, функцію запобіжника виникненню паралельних проваджень у подібних справах. До таких справ належать справи, які стосуються речових прав на нерухоме майно, яке знаходиться за межами України. Пропонується включити таке положення: “суди України не мають права розглядати справи, якщо вони стосуються речових позовів (зокрема позови про витребування майна з чужого незаконного володіння³⁹, про усунення перешкод у здійсненні права користування та розпорядження майном, не пов'язаних із позбавленням володіння⁴⁰, про визнання права власності на річ тощо) стосовно нерухомого майна, яке знаходиться за межами України”. Варто зазначити, що право багатьох іноземних держав знає цей інститут.

Другою важливою новацією у сфері регулювання підсудності є зміна основних прив'язок до визначення підсудності справ судам України⁴¹. Йдеться про прив'язки, які містяться у чинній редакції п. 2 ч. 1 ст. 76 Закону України “Про міжнародне приватне право”. Пропонується замінити прив'язку “місцезнаходження майна, на яке можна накласти стягнення”⁴² та прив'язку “місцезнаходження майна, щодо якого виник спір (яке є об'єктом правовідносин з іноземним елементом)”. Прив'язка до місцезнаходження майна, рухомого або нерухомого, відома праву переважної більшості держав і закріплена у багатьох міжнародних договорах з питань юрисдикції. Але вона завжди застосовується з додатковою умовою: спір стосується цього майна.

³⁹ Віндикаційний позов, ст. 387 Цивільного кодексу України. Див.: Цивільний кодекс України: Закон України від 16 січня 2003 р. № 435-IV <<https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>> (дата звернення 09.03.2026).

⁴⁰ Негаторний позов, ст. 391 Цивільного кодексу України.

⁴¹ Про міжнародне приватне право (п. 1) ст. 76.

⁴² Там само п. 2 ч. 1 ст. 76.

Чинна редакція такої прив'язки в ст. 76 Закону України “Про міжнародне приватне право” має всеосяжний характер: не має значення, чого стосується спір; головне, щоб майно, без прив'язки до осіб, яким воно належить, було розташовано на території України та на нього можна було “накласти стягнення”. Така прив'язка не передбачає будь-якого правового чи іншого зв'язку спірних правовідносин з правопорядком України, вона створює передумови виникненню паралельних проваджень, оскільки генерує паралельну підсудність для необмеженого кола справ, які за законами іноземних держав можуть бути підсудні їхнім судам з огляду на реальний тісний зв'язок з їхніми правопорядками.

Третьою зміною стала зміна прив'язки щодо місцезнаходження філії або представництва іноземної юридичної особи. Ми пропонуємо визначати підсудність таких спорів судам України в комплексі з прив'язкою до об'єкта спірних відносин: лише у випадках, коли спір виник безпосередньо з діяльності такої філії чи представництва на території України. Це забезпечить найбільш тісний зв'язок з правом України, що й зумовить підсудність таких справ судам України. Чинна редакція Закону України “Про міжнародне приватне право” виходить з помилкового розуміння принципу присутності, розглядаючи факт знаходження філії або представництва іноземної юридичної особи на території України як факт знаходження самого відповідача – іноземної юридичної особи – на території України. На нашу думку, такий підхід є хибним. Насправді присутність іноземної особи в Україні слід пов'язувати не з простою формальною реєстрацією її структурного підрозділу (філії або представництва), а саме з активними діями такої філії або представництва, що стали причиною виникнення спору.

Зазнали змін і прив'язки, за якими визначається підсудність інших справ з іноземним елементом судам України. Наведемо декілька прикладів. Так, запропоновано переглянути чинні альтернативні прив'язки, які застосовуються для визначення підсудності спадкових справ: а) за громадянством спадкодавця – “спадкодавець у момент смерті був громадянином України” або б) за останнім місцем проживання спадкодавця – “спадкодавець мав в Україні останнє місце проживання”⁴³. Замість цих прив'язок для визначення підсудності судам України спадкових справ пропонується використовувати такі прив'язки: а) спадкодавець мав в Україні останнє місце проживання або б) спадкове майно або його частина знаходиться на території України. Натомість стосовно *виключної* підсудності спадкових справ судам України пропонується запровадити *єдину комплексну прив'язку: спадкодавець є громадянином України та спадкове майно або його значна частина знаходиться на території України*. Поєднання критерію громадянства спадкодавця, незалежно від його останнього місця проживання, з фактом місцезнаходження спадкового майна або значної його частини покликане забезпечи-

⁴³ Про міжнародне приватне право (н 1) ст. 76.

ти найбільш тісний зв'язок справи з правопорядком України: підсудність, застосовне право та виконання судових рішень. Змін зазнали також інші прив'язки, зокрема, у справах про відшкодування шкоди чинну прив'язку "шкоду було завдано на території України" пропонується змінити на прив'язку "якщо подія, що призвела до завдання шкоди, сталась на території України". Загальний перелік також було збільшено. Наприклад, запропоновано прив'язку "місце виконання договірною зобов'язання відбулося або повинно було відбутися на території України відповідно до угоди сторін чи права, застосовуваного до договору, за відсутності погодженого сторонами місця виконання".

Урегулювання питань судових імунітетів іноземних держав у судах України

Стосовно регулювання судових імунітетів іноземних держав і їх власності в судах України (ст. 79 Закону України "Про міжнародне приватне право") позиція розробників була одностайною. Підхід, покладений в основу чинного регулювання, не відповідає ані вимогам сучасної доктрини, ані інтересам України або суб'єктів права України. З іншого боку, змінювати цей підхід і врегульовувати судові імунітети іноземних держав не на основі доктрини абсолютного імунітету, а на основі доктрини функціонального (обмеженого) імунітету в цьому нормативному акті недоцільно. Оптимальним варіантом є включення до оновленого Цивільного кодексу України відсильної норми до спеціального закону та міжнародних договорів. Така зміна щонайменше ліквідує в праві України пряме закріплення доктрини абсолютного імунітету іноземних держав, що вже є позитивним кроком, а також усуне перешкоди для подальшої розробки та прийняття окремого профільного закону про судовий імунітет іноземних держав, який би докладно регламентував випадки, коли іноземна держава може бути відповідачем або третьою особою на боці відповідача в судах України (наприклад, у спорах щодо відшкодування шкоди або в комерційних правовідносинах за її участю).

Висновки та пропозиції. Розглянуті теоретичні й практичні аспекти запропонованих змін до регулювання окремих складових міжнародного цивільного процесу в контексті рекодифікації приватного права України мають на меті вдосконалити таке регулювання з метою надання судам України міцної правової бази для визначення ними власної юрисдикції у приватноправових справах з іноземним елементом і встановлення дієвих правових інструментів уникнення паралельних проваджень разом із захистом прав українських судів.

NOVELIZATION OF INTERNATIONAL CIVIL PROCEDURE IN THE CONTEXT OF PRIVATE LAW REFORM IN UKRAINE

ABSTRACT. The article envisages current issues of reforming and novelizing international civil procedure within the framework of the general recodification of private law in Ukraine. The author analyzes the transition from an autonomous to a sectoral approach to codification, which entails the integration of private international law rules, particularly those governing international civil procedure, into the structure of a sole Civil Code of Ukraine. The article substantiates the feasibility and updating of the list of international civil procedure institutes to be regulated at the code level, including the procedural capacity and standing of foreign persons, international jurisdiction, and mechanisms for preventing parallel proceedings.

Particular attention is paid to the revision of outdated approaches to determining the procedural status of foreigners by prioritizing their personal law (*lex personalis*). The problem of parallel proceedings (*lis alibi pendens*) is analyzed in detail, where the author proposes to move away from the principle of absolute decline of jurisdiction in favor of a foreign court, introducing instead broader judicial discretion, following the example of Switzerland.

The author suggests significant changes to the rules of jurisdiction for Ukrainian courts, specifically regarding the branches of foreign companies based on their actual activities. Separately, the reform of the institute of state immunities is considered, proposing a transition from the doctrine of absolute immunity to functional immunity through the adoption of a special law.

KEYWORDS: international jurisdiction; parallel proceedings; identical cases; civil procedural capacity and standing; foreign person; sovereign immunities; ground of jurisdiction (connecting factor).